

Runstenen i Övergrans kyrka

Av SVEN B. F. JANSSON

Den 2 okt. 1964 återfanns i Övergrans kyrka den sedan länge försvunna runsten, som i *Upplands runinskrifter*, efter uppgifter från 1600-talet, har upptagits som nummer 647.

Runstenen, som kom i dagen vid restaureringsarbetena i kyrkan, låg som tröskelsten i vapenhusets dörr. Ristningsytan var vänd uppåt, och stenens högra smalsida vette åt söder, alltså utåt kyrkogården. Toppen och rotändan gjorde tjänst som stöd åt portalen, varför stenen hade utsatts för tryck. På grund av ojämnt underlag hade stenen genom murtrycket brustit i två större delar. Sedan stenen hade frilagts, visade det sig, att ett stycke längs stenens övre kant hade slagits av, tydligen för att göra runstenen mera passande som tröskel.

Utän tvivel har runstenen förts från sin ursprungliga plats och lagts in som tröskelsten i vapenhuset i samband med att detta uppfördes. Enligt A. Tuulse (i *Sveriges kyrkor*, h. 98, 1963, s. 530) torde vapenhuset av valvformen att döma »ha tillkommit samtidigt med kyrkans välvning under 1400-talets sista fjärdedel, en datering som även bekräftas av kalkmålningarna».

De äldsta uppgifterna om runstenen i Övergrans kyrka härrör från 1600-talet. Då låg stenen ännu till största delen synlig i vapenhusdörren och avbildades i det läget av Johan Bureus, Mårten Aschaneus och Johan Hadorph. På grund av att den övre delen av ristningen vid deras undersökningar var dold under portalens östra del, blev deras läsningar av runinskriften ofullständiga; inskriftens slut har tills nu varit okänd.

Under 1700-talet söktes stenen utan framgång. Den hade då tydligen blivit dold och oåtkomlig. Olof Celsius, som i augusti 1725 undersökte andra runstenar i dessa trakter, har i sina anteck-

ningsböcker »Svenska runstenar» (F m 60) inga egna uppgifter om stenen. Han återger där endast de äldre, ofullständiga läsningarna.

Det förefaller mig möjligt att fastställa tidpunkten för runstens försvinnande. Detta torde ha skett redan i samband med den ombyggnad av vapenhusdörren, som enligt kyrkans räkenskaper företogs år 1718. Då »gjordes denna dörröppning högre och i dess övre del anordnades ett fönster ovanför porten» (Tuulse, a. a. s. 530). Det visade sig nu vid min undersökning av den återfunna runstens placering i vapenhusdörren, att man dessutom dels hade insatt en kraftig träram i dörröppningen, dels hade lagt en ny tröskel ovanpå runstenen, som givetvis därigenom kom att helt döljas. Detta är förklaringen till att Celsius ej kunde finna stenen, då han några år senare besökte platsen.

Richard Dybeck lämnar i Sveriges Runurkunder 1 (1860, nr 41) följande uppgift om runstenen i Övergrans kyrka: »För flera år sedan nedsänktes denne runsten under kyrkgolfvet, der han nu ligger dold.» Detta påstående, som alltså nu har visat sig vara felaktigt, upprepades och godtogs i Upplands fornminnesförenings tidskrifts första häfte (1871;

Bild 1. Runstenen i vapenhusets tröskel. Foto Runverket, SÖREN HALLGREN.

s. 31). Dybeck meddelar f. ö. flerstädes dylika oriktiga »traditioner», vilka åtminstone i några fall har vilselett senare forskare.

Runstenen togs ut ur vapenhusdörren 8 okt. genom Riksantikvarieämbetets försorg. Den lagades och restes på den fria platsen mellan vapenhuset och tornet, 4 m NNV om vapenhusets sydvästra hörn, 2 m V om vapenhusväggen. Ristningsytan vändes åt VSV. På denna plats är den vackra runstenen väl synlig från stora ingången till kyrkogården.

Stenarten är biotiltgnejs. Hela höjden är 167 cm, höjden över marken 157 cm; bredd (mitt på stenen) 82 cm, tjocklek omkring 27 cm. Runornas storlek är 5–7 cm. Ristningsytan är delvis starkt nött, vilket givetvis beror på att stenen under ett par århundraden har trampats av kyrkobesökarna. Särskilt slitna är stenens mittparti och högra del. På onötta partier av ytan är ristningen tydlig. Linjerna är relativt breda, mjukt rundade. Inga spår av gammal färg fanns bevarade i linjerna eller på ristningsytan.

Inskriften är placerad på ett ovanligt sätt. Den löper i en rektangulär ram längs stenens ytterkanter och börjar upp till i stenens vänstra hörn. Dessutom har två runföljder fått sin plats inne på stenen. De står på var sin sida om korset, omedelbart innanför runbandet; runornas toppar träffar den inre ramlinjen. Yttre ramlinje saknas i runbanden längs stenens vänstra och högra kanter; här har stenens ytterkontur fått tjänstgöra som begränsningslinje. Huruvida yttre ramlinje en gång funnits i runbandet vid stenens topp kan numera ej avgöras, eftersom ett stycke av kanten här har slagits bort. Bägge ramlinjerna har däremot huggits i det runband, som nedtill begränsar ristningen.

Innanför den rektangulära runramen är ytan fylld av en mycket rik och livlig djurornamentik, som numera tyvärr delvis har skadats genom nötning. Också ett par runor nedtill till höger på stenen har på detta sätt fördärvats.

Ovanför den invecklade slingflätningen har ett stort och vackert kors fått sin plats. Den övre korsarmen är inskjuten i runbandet längs stenens topp. Detta parti av ristningen har ej tidigare varit känt, på grund av att toppstycket hittills har varit dolt i vapenhusmuren.

Inskrift:

• kilnuk • lit • r – sa • stn • at • sikterf • faður • sin • þ . . . – . . . –
                   5   10   15   20   25   30   35
 ta • h – lmfriþar • bali • • risti staina þis . . . • baþa •
                   40   45   50   55   60   65   70

Gillaug let reisa stein at Sigderf, faður sinn, boanda Holmfrida. Balli risti stæina þessa baða.

»Gillög lät resa stenen efter Sigdjärv, sin fader, Holmfrids man. Balle ristade båda dessa stenar.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar med skiljetecken. Dessa består i denna inskrift av en rund punkt eller i ett par fall av ett kort streck. 1 *k* är ej stunget. I 2 *i* finns till höger om huvudstaven, något ovanför dess mitt, en naturlig urgröpning. I 3 *l* utgår bistaven från ramlinjen; samma form har 7 *l*, medan i övriga fall bistaven utgår från huvudstaven. I runan 4 är bistaven nedåtriktad; runan måste alltså läsas som *n*. I 5 *u* utgår bistaven från ramlinjen, ett avsevärt stycke från huvudstavens topp; samma form har 29 *u*. 6 *k* är ej stunget, ej heller 8 *i*. Mellan 10 *r* och 12 *s* har en runa gått förlorad i den stora brottsprickan. 13 *a* har, i likhet med inskriftens övriga *a*-runor, ensidig bistav. 15 *t* är skadat av en spricka. Runan är dock fullt säker. Mellan 15 *t* och 16 *n* finns ingen runa. Efter 18 *t*, som har förlorat huvudstavens nedersta del i en kantskada, finns ett skiljetecken i en djup urgröpning i ytan. Med 19 *s* avslutas runbandet i stenens vänstra kant. 20 *i* är ej stunget, ej heller 21 *k*. I 22 *t* utgår bistavarna från huvudstaven, ett stycke nedanför dess topp. 23 *e* är tydligt stunget med ett kort tvärstreck. Runföljden 31–38 är hårt sliten, delvis utplånad. Av 34 *b* kan endast svaga spår av toppen skönjas och av 35 och 36 blott huvudstavarna. I 37 *t* är högra bistaven helt utnött, medan man möjligen kan skymta spår av vänstra bistaven. I 38 *a* är bistaven otydlig. Runan 40 har gått förlorad i den stora brottsprickan. I 47 *a* är bistaven svag men säker. Runföljden 53–57 *risti* står upptill till vänster, innanför det vänstra runbandet. Punkten framför 53 *r* är grund och något osäker. Runföljden 58–66 står i runbandet längs stenens topp. 61 *i*, 62 *n* och 63 *a* har förlorat sina övre delar. Före 64 *þ* finns inga säkra spår av skiljetecken. 64 *þ* och 66 *s* är lätt skadade i topparna. Efter 66 *s* har en runa förlorats, då stenens kant slogs av. Runföljden 67–70 *baþa*•, som står upptill till höger, innanför det högra runbandet, är djup och tydlig.

Bild 2. Runstenen rest. Ristningen uppmålad. Foto Runverket, SÖREN HALLGREN.

Balle avslutar sin inskrift med satsen »Balle ristade båda dessa stenar». Dessa två runstenar måste givetvis ha stått resta alldeles i närheten av varandra. Eftersom den nu återfunna Övergransstenen under medeltiden flyttades från sin ursprungliga plats, och vi sålunda ej har några uppgifter om var den har stått, skulle det vara värdefullt att veta, vilken den andra runstenen kan ha varit. Några säkra slutsatser kan tyvärr icke dragas, men det kan måhända vara på sin plats att nämna de möjligheter som står till buds för att besvara frågan, om det i närheten av Övergrans kyrka finns någon Balle-ristning, som skulle kunna vara den av runmästaren åsyftade stenen.

Vid Jädra i Övergrans socken stod en runsten (U 650), som av H. H. von Essen flyttades först till Arnö, sedan (på 1870-talet) till Signildsberg. Ristningen är osignerad men intet tvivel kan råda om att Balle har gjort den. Avståndet mellan Jädra och Övergrans kyrka är endast 2 km. Inskriften lyder i översättning: »Ulvger och Halvdan de läto resa stenen efter Sigrev, sin fader. Gud hjälpe hans ande.» Tänkbart är att Jädra-stenens *Sigrev* och Övergrans-stenens *Sigdjärv* har varit bröder, och att ristningarna beställts samtidigt av deras barn. I så fall har Balle inskränkt sig till att signera endast den ena av parsternarna.

En annan Balle-ristning i grannskapet kunde också komma i fråga, nämligen U 744 Gidsmarken, Husby-Sjutolfts socken. Den visar såväl i ornamentik som i inskriftens formulering slående överensstämmelser med Övergransstenen; de båda runstenarna skulle onekligen ha bildat ett vackert par. Inskriften lyder: »Gyda lät resa stenen efter Tordjärv, sin man, Gudlögs son, och bodde i Härvesta. Balle ristade stenen.»

Man skulle kunna tänka sig, om Gidsmarkens-stenen har utgjort parsten till Övergrans-stenen, att *Tordjärv* och *Sigdjärv* har varit bröder, och att de två kvinnorna, Gyda, Tordjärvs hustru, och Gillög, Sigdjärvs dotter, vid samma tillfälle hade låtit rista de två stenarna till minne av de döda bröderna.

En tredje möjlighet är naturligtvis, att den ena av de runstenar som Balle åsyftar med orden »båda dessa stenar» har gått spårlost förlorad. Längre kan man, åtminstone för närvarande, ej komma.